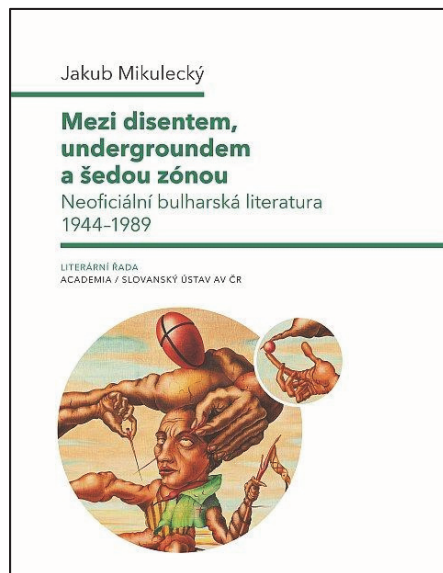

Jakub Mikulecký. *Mezi disentem, undergroundem a šedou zónou. Neoficiální bulharská literatura 1944-1989.* Praha: Academia / Slovanský Ustav AV ČR, v.v.i., 2021, 511 s. ISBN 978-80-200-3255-3 (Academia), ISBN 978-80-86420-78-3 (Slovanský Ustav AV ČR, v.v.i).

Европейската българистика се обогати с един стойностен академичен труд – *Между дисидентството, ъндърграунда и сивата зона. Неофициалната българска литература 1944 – 1989*, чийто приносен характер тепърва предстои да бъде открит от страна на българските научни среди. Неговият автор – Якуб Микулецки, е представител на най-младото поколение на чешката литературоведска българистика и още със своята дебютна монография убедително заявява присъствието си в научните среди, откривайки нови тематични посоки за чешкото, а и въобще за европейското

литературознание. Впечатляващите качества на проникновен изследовател са високо оценени от чешките научни среди, свидетелство за което е удостояването му с наградата на Чешката академия на науките за млад учен за 2022 г. Наградата е на името на чешкия изобретател химик Ото Вихтерле и е създадена през 2002 г. За първи път тя е връчена на представител на Славянския институт към ЧАН и при това за научна дейност в областта на българистиката. Монографията на Я. Микулецки представя на чешката читателска аудитория първото цялостно и проранно проучване на многообразните прояви на резистентност на българската литература срещу тоталитарния режим. А това е тема, на която дори българската научна мисъл все още е длъжница.

Още със своята докторска дисертация, която защитава като редовен докторант на Пловдивския университет през 2016 г., и с избора на темата за чешкия ъндърграунд и неговата емблематична фигура – Егон Бонди, Якуб Микулецки очертава бъдещото си изследователско поле:

това на независимата от идеологическите императиви на комунистическия режим литература. Българист по образование и литературен историк по призвание, Якуб Микулецки предлага на чешката читателска аудитория първото цялостно изследване, посветено на така наречената „неофициална българска литература“, чиято хронологическа рамка е маркирана от политическите граници на „народната република“. Предимствата на вънпоставената спрямо националния ни литературен контекст авторова позиция се проявяват в прилагането на концептуална и терминологична парадигма, формирана въз основа на задълбоченото и детайлно познаване на аналогичните литературни процеси в другите страни от Източния блок, както и на богатата база от научни изследвания, посветени на тази проблематика. В този смисъл монографията на Якуб Микулецки би трябвало да се чете не само като литературноисторически разказ за една отминала епоха, но и като респектираща със своята прецизност методологическа система, евристично приложима при изследване на релевантна проблематика.

В условията на идеологическа цензура и на безусловно регламентиран естетически канон във всички страни, следващи съветския модел на политическо управление, се създава „неофициална литература“, чието понятие Микулецки дефинира като продукт на определени политически обстоятелства, присъщи на страните от Източна Европа по време на комунистическия режим, т.е. като явление с ясно маркирани времеви и пространствени граници. Разбира се, недемократична, репресивна политика се е провеждала не само в този времепространствен исторически кадър и механизмите на идеологическата цензура са произвеждали сходни съпротивителни рефлексии и в други културни епохи и геополитически зони, но понятийният апарат и изследователската стратегия на монографията са конкретно обвързани с онези литературни явления, които са алтернатива на направляваните от комунистическата власт идейни и естетически директиви. В изследването на Микулецки „апокрифната“ художествена продукция е обвързана единствено с литературата, създавана извън идеологическите и естетическите императиви и независимо от издателската политика на комунистическия режим, но смятаме за напълно допустима и принципно възможна приложимостта на понятийния апарат, както и на някои основни тезиси и към други подобни литературноисторически процеси. А това вече говори за научната стойност на разглежданата монография и в една по-широка изследователска перспектива, надхвърляща тематичната рамка на разглеждания труд.

Многообразните прояви на българската неофициална литература Микулецки класифицира в три групи: 1) самиздатска литература;

2) литература „за чекмеджето“ и 3) конфискувана литература (с. 14). Очевидно и трите типа неофициална литература се създават и разпространяват в противовес на официалната литература, тиражирана от държавните издателства, но разликата между тях засяга преди всичко различните форми на читателска комуникация. По отношение на самиздатската литература Микулецки засяга един дебатиран в науката въпрос относно това доколко тиражът може да служи за критерий, при положение че в българския контекст тази категория не е силно застъпена особено в сравнение с някои други литератури от социалистическия лагер, като например руската, чешката, полската. Към тази група се отнасят произведения, преписвани на пишещи машини и разпространявани „на ръка“, поради което не би могло да се съди нито за броя на копията, нито за обхвата на аудиторията. Позовавайки се на други изследователи (по-конкретно на Михал Пршибан), авторът отбелязва, че минималният тираж на този тип издания е шест копия, което съответства на допустимия брой на листовите, между които се поставя индиго, преди да се сложат на ваялка на пишещата машина. Отпечатването на даден текст по този начин означава, че все пак той е предназначен да бъде разпространяван, но по неофициален път. Отсъствието на този показател отличава литературата, писана „за чекмеджето“ – при нея липсва дистрибутивна мотивация, тъй като от съображения за сигурност писателят, познавайки издателската конюнктура, не предлага своя ръкопис за публикация, нито прави своето произведение достойно на читателската публика посредством самиздат. Гаранция за автентичността на тези текстове според чешкия изследовател е фактът, че техните автори са починали преди падането на режима през 1989 г.

Микулецки определя групата на конфискуваната литература като най-сложна за дефиниране: към нея се отнасят текстове, които първоначално са толерирани в полето на официалната литература, но скоро след тяхното публикуване са спрени от продажба. От тази категория авторът си поставя за цел да избере онези произведения, чиято поетика нарушава социалистическия дискурс и същевременно е естетически репрезентативна.

Диференциалният признак на трите типа неофициална литература – самиздатска, „за чекмеджето“ и конфискувана, следователно се отнася до начина на разпространение, който в условията на идеологическа и естетическа цензура е действително един от основните идентификатори, разграничаващи всички тези издания от официално публикуваните и отговарящи на критериите на държавните издателства книги. И в трите типа неофициална литература чешкият изследовател открива прояв-

ление на два типа дискурс, които в определени случаи могат и да се съчетават – дисидентски и контракултурен: първият е политически идеологизиран в защита на човешките права и е насочен против марксистко-ленинската концепция за общественото развитие, обслужваща властовия модел на режима, докато вторият представлява преди всичко аполитическа естетическа реакция срещу нормативния характер на социалистическия реализъм. Според автора в българския контекст се реализира в по-голяма степен вторият – контракултурният дискурс, чиято сфера на проявление е не само литературата, но също изобразителното изкуство, музиката (особено на рок групите), хепънингът. Взаимодействието между двата типа дискурс в някои други национални контексти, както изтъква Микулецки, е не само съзвучно, но и конфронтационно в случаите, когато контракултурата разпознава в „елитното дисидентство“ авторитарния тон на официалната литература, независимо че огласява други идеологически ценности. Поради липсата на активни контакти на българското дисидентство със Запада и на задграничната диаспора на български интелектуалци емигранти, които да подкрепят „отвън“ това идеологическо движение „вътре“ в страната, според Микулецки в България е силно изразен контракултурният дискурс.

Направеният преглед на български изследвания по темата показва задълбочените познания на автора не само на емпиричния литературен материал, който той проучва, но и на специализираната научна литература у нас. Изтъквайки стойностните страни на българското литературно познание по този въпрос, в същото време авторът на разглежданата монография заявява и своята собствена изследователска позиция, която се дистанцира от наблюдаваната практика към този литературен кръг да се отнасят и произведения, публикувани в държавни издателства и свободно достъпни до читателските среди. В българските изследвания той откроява два основни подхода, според които този тип литература се определя или като „антитоталитарна“, или като „алтернативна“, като и в двата случая се допуска участието и на официално издадени текстове. Якуб Микулецки ясно дефинира своето изследователско поле, като изключва от него произведенията, публикувани в държавните издателства. Обект на неговото внимание остават само текстовете, които битуват като самиздат, които са останали като авторски ръкописи, и такива, които са били обект на рестрикции непосредствено след своето публикуване. „В никакъв случай нямаме за цел да изградим нов „антикомунистически“ канон“ – уточнява той, „още повече че някои от разглежданите автори са били с лява ориентация“ (с. 30).

Самият обект на изследване предполага неофициалната българска литература да бъде ситуирана в контекста на обществено-политическите процеси, настъпили след установяването на комунистическия режим у нас. Институционалният контрол, провеждан от държавно-партийната власт, е фактологично и аналитично очертан, а неговите последствия са проследени с оглед както на новообразуваните формирования, провеждащи директивите на литературното развитие, така и на жестоките сътресения в житейската и творческата съдба на десетки български писатели, осъдени от властта. С впечатляваща информираност Микулецки прави обзор на т. нар. „лагерна и затворническа литература“ на Змей Горянин, Йосиф Петров, Олга Чавова, Иван Дичев, Васил Зафиров, Иван Хаджииванов, Илия Кехайов, Стефан Стамов, Стефан Попстефанов, Герчо Джамбазов, Йордан Ковачев, Йордан Русков и др. В този тип литература са отразени не само личните преживявания и протестът против несвободата, наложена от режима, но и солидарността с антикомунистическото движение в Унгария, кулминирало през 1956 г.

Отделна глава в разглежданата монография е посветена на Яна Язова – „най-плодотворната писателска личност в периода 1944 – 1974“ (с. 92), чиито произведения в по-голямата си част остават „в чекмедже-то“, включително и нейните романи, посветени на българската история, които биват издадени едва посмъртно през 80-те години в условията на „перестройката“. Причините за отказа да бъде публикувана нейната трилогия *Балкани*, Микулецки вижда не толкова в някаква идеологическа или естетическа несъвместимост с официалния патриотичен курс, а по-скоро в персоналния етикет на Язова като „буржоазна писателка“. В монографията се включват като самостоятелни части и други аналитични текстове, персонално фокусирани върху отделни репрезентативни писатели: Русчо Тихов, Константин Павлов, Георги Мицков, Борис Христов, Георги Рупчев, Димитър Воев. По този начин в монографията се отваря двойна оптика, която съчетава панорамния обзорен разказ с фокусирано вглеждане в творческия профил и поетиката на емблематични творчески индивидуалности.

Като самостоятелен раздел на неофициалната литература чешкият изследовател разглежда дневниковата и мемоарната литература с антисоциалистическо съдържание, създавана преди 1989 г., при това в някои случаи и от официално признати писатели, литературни критици и учени, като Чудомир, Борис Делчев и Петър Диневков. Разбира се, става дума за техни непубликувани текстове, писани в продължение на десетилетия, в които авторите дават непосредствен и непредубеден израз на

своите съмнения, колебания и разочарования от случващото се най-вече в културния живот на страната. Тази двойственост между публичния и дневниковия образ Микулецки находчиво определя като „шизофрeнна дихотомия“, която е често срещано явление сред творческите среди по време на тоталитарния режим (с. 100). Към тази категория несъмнено принадлежат и дневниковите записи на Йордан Вълчев и Олга Чавова, които разказват за преживяното в политическите затвори. Ценни са и наблюденията върху дневника на Илия Бешков и на заявената позиция на карикатуриста срещу колективизацията, идеализацията на пролетариата, съветския атеизъм. За репресивните механизми на тоталитарната власт и фалша на публичния културен живот свидетелстват дневниците още на Змей Горянин, Йордан Русков, отец Данаил Мусински, патриарх Кирил, дори на обичания от режима поет Александър Геров или на Константин Константинов, чиито „неиздадени спомени“ излизат чак през 2011 г. В тази глава от монографията са представени дневниците и на редица други български интелектуалци, чрез които не само се реконструира истинското антихуманно лице на комунистическата власт, но се открояват специфични проявления на неофициалната литература в българския контекст. Освен като преки свидетелства на лично преживени или споделени сблъсъци с властта непубликуваните до 1989 г. мемоарни текстове стават основа и на романови сюжети, какъвто е случаят със *Семената на страха* (1991) на Ванцети Василев и с *Краят на потоците* (1995) на Свилен Капсъзов.

Контракултурата в условията на десталинизацията Микулецки очертава все така с безспорна вещина и аналитична прецизност. В самиздатската поезия на Русчо Тихов или на групата на „сърдитите“ русенски поети протестът, както отбелязва авторът, е насочен против „червената буржоазия“, против пошлостта, консуматизма и бездуховността на съвремието. Откроени са аспекти на поетиката, присъщи на аналогични литературни явления, свързани с различни национални контексти, като например замяна на ортодоксалното християнство с източнорелигиозни инвенции в поезията на Крум Ацев или експониране на еротичното в непубликувани стихотворения на Георги Мицков. Сред стихосбирките, чийто тираж е конфискуван веднага след появата им, е открoена книгата на Иван Динков *На юг от живота* (1967), огласяваща неговата гражданска непокорност. В областта на прозата е изведен алтернативният модел на т. нар. „производствен роман“ с оглед на неиздадените романи *Хроника на жестоките дни* на Филип Дахилов и *Покривът* на Георги Марков.

Картината на контракултурата в България е допълнена и с много точни наблюдения върху опитите на български драматурзи и режисьори, най-вече от Бургаския театър, още в края на 50-те години да противодействат на идеологическите и естетическите клишета. В главата, посветена на Константин Павлов, е очертан профилът на твореца, преодолял илюзиите на своето поколение. Неговите стихове, писани от 70-те години нататък „за чекмеджето“, са интерпретирани с много верен усет и с умение да се открие неговият уникален поетически свят, съчетаващ аристократично разграничаване от бездуховността на неговото съвремие и самоиронията. Определяйки поезията и драматургията на К. Павлов като „скачени съдове“, Якуб Микулецки открива образи, в които те се сговарят, като например този на Персифедрон или на унифицираните маси, които крачат в кръг (стихотворението *Адаптация* и пиесата *Бунт в неделя*).

Важен и стойностен литературноисторически синтез представлява частта, посветена на отзвук на Пражката пролет в неофициалната българска литература, по-конкретно в поезията на Христо Фотев, Биньо Иванов, в прозата на Златка Чолакова, както и в по-късните дисидентски издания от 80-те години, като например самиздатското списание „Мост“, или в стихове на Блага Димитрова. Микулецки се спира и на сатирата – поетическа и драматургична, която или не е допусната до читателската и зрителската аудитория, или веднага след публичната си поява е заклеймена от обслужващите режима литературни критици като идеологическа провокация – примерите, които коментира авторът, са *Люти чушки* и *Епиграмки в рамки* на Радой Ралин, *Библейски отгласи* на Владимир Кирицов, *Хипотези* на Иван Коларов, пиесата на Радой Ралин и Валери Петров *Импровизация*, *Ръкописи* на Иван Кулеков и др.

Съществен дял в неофициалната българска литература заемат самиздатските стихосбирки, на които авторът посвещава самостоятелна глава. Познанията му върху аналогичния феномен в другите страни от социалистическия лагер, както и на неговите проявления в българска среда гарантират високата научна стойност на неговите разсъждения и коментари. Така например книги, които са издадени не в държавни, а в частни издателства, преди да бъдат национализирани, не би било редно да се определят като самиздат, поради което Микулецки изключва от тази група сборника с разкази от 1948 г. *Завръщане* на писателя и журналиста анархист Велко Стоянов-Зидаря. „В българския контекст като самиздат или протосамиздат могат да бъдат определени независими издания едва след 1949 г. насетне, когато издателската дейност в страната е вече изцяло под монопола на държавните институции“ (с. 245).

Първият факт, свързан със същинския самиздат, който посочва Микулецки, е от периода на държавния цензурен орган Главлит (1952 – 1956) – това е напечатаната на пишеща машина стихосбирка на Змей Горянин *Нощ и ден* (1955), съдържаща и по-стари стихотворения. През периода 1963 – 1966 г. Микулецки откроява русенския самиздат, организиран от Веселин Тачев. Следват стихосбирката на Светлозар Йгов *Отсъствия* (1981), издадената посмъртно *Поезия* (1985) на Васил Урумов, *Бял лист* (1986) на Христо Николов-Ричката, *Целият бавен следобед* (1986), *Райски ябълки край Варвара* (1989) на Севдалин Генов, *До стената* (1988) на Красимира Алексиева, *Византийски елегии* на Драгомир Асенов, поемата на Георги Рупчев *Смъртта на Тибалт*, стихосбирката *Животът – капчица сълза* на Сабахатин Байрамов и др. Богатият литературноисторически преглед респектира както със своята обстойност, така също с дълбочината на аналитичните наблюдения, с внимателното вглеждане в поетиката на всеки един автор. По-слабото развитие на българския самиздат в сравнение с другите литератури, развиващи се при сходни обществено-политически условия, Микулецки обяснява с липсата на организирани дисидентски структури, както и с липсата на такива радикални и мащабни политически катаклизми, каквито се разгръщат в ГДР (1953), Унгария (1956), Чехословакия (1968), Полша (1956, 1980 – 1981). вследствие на което репресивните механизми на властта са действали срещу отделни личности, а не срещу организирано масово движение (с. 270). Като отличителна особеност на българския самиздат Микулецки отбелязва преобладаващото присъствие на кратките жанрови форми, най-често на сборници със стихотворения или разкази, които освен самостоятелно са публикувани и в самиздатските периодични издания – алманаха „НЛО“ или списанията „Кула“, „Мост“, „Глас“.

Приноси са също така страниците, на които като част от българската неофициална литература е представено творчеството на автори от турски произход, които реагират срещу проведената от режима репресивна акция, целяща замяна на техните имена с български. Литературното отражение на наречения от властта „възродителен процес“ Микулецки представя чрез творчеството на десетки турски поети, публикувано едва след 1989 г., както и чрез неиздания роман на Свилен Капсъзов *Краят на потоците*.

Монографията на Микулецки вписва в историята на неофициалната българска литература и нонконформистката група „Кукув ден“¹, свър-

¹ Названието на групата е различно от това на фолклорния празник Куковден. Понякога обаче е изписвано като една дума.

зана както с експерименталното кино, така и с емблематични литературни произведения, каквито са романът *Къщата* на Емилия Дворянова или стихотворения на Орлин Дворянов, както и различни дисидентски сдружения, на които се дискутират забранени автори и теми и се четат непубликувани авторски произведения. Въобще книгата на Якуб Микулецки представлява прецизно систематизирана литературна история на неофициалната българска литература от времето на тоталитарния режим. Респектиращи са както нейната широкообхватна тематична амплитуда, така и проблематизирането на самата същност и понятиите рамки на разглеждания комплекс от явления, който все още е недостатъчно проучен от българската литературна наука. Чрез уместно и ненадрапчиво съпоставяне на българската ситуация с други съизмерими национални контексти чешкият учен задава ценна изследователска перспектива, която разчита на компетентното и обективното прилагане както на типологически критерии, присъщи на литературата, създавана в контекста на контракултурата, така също и на внимателния интерпретативен прочит на представителни литературни текстове. Да се надяваме, че този приносен научен труд ще стигне до българската читателска аудитория, и при това скоро.

Жоржета Чолакова